

КОМУНІКАТИВНА ІНТЕНЦІЯ І ТЕОРІЯ МОВЛЕННЕВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ: ПСИХОЛІНГВІСТИЧНИЙ ФОРМАТ

Світлана Шабат-Савка. Комунікативна інтенція і теорія мовленнєвої діяльності: психолінгвістичний формат.

У статті розглянуто комунікативну інтенцію в контексті теорії мовленнєвої діяльності, схарактеризовано її поряд із такими психологічними поняттями, як: потреба, мотив, намір, думка; з'ясовано термінологічну кореляцію „інтенції” та „інтенційності”; констатовано думку про те, що мотиваційно-потребова сфера мовця породжує інтенцію довербального рівня, яку в процесі спілкування і текстотворення вербалізують різноманітні одиниці мови; визначено комунікативну інтенцію як лінгвістичну категорію, що становить єдність психоментального простору мовної особистості й синтаксичних конструкцій – найоптимальніших репрезентантів інтенційних обшчирів людської комунікації.

Ключові слова: комунікативна інтенція, мовець, мовленнєва діяльність, психолінгвістика, потреба, мотив, намір, думка, інтенційність, висловлення, мовні одиниці, процес спілкування.

Светлана Шабат-Савка. Коммуникативная интенция и теория речевой деятельности: психолингвистический формат.

В статье рассмотрена коммуникативная интенция в контексте теории речевой деятельности, ее охарактеризовано вместе с такими психологическими понятиями, как: потребность, мотив, намерение, мысль; выяснена терминологическая корреляция „интенции” и „интенциональности”; констатирована мысль о том, что мотивационно-потребностная сфера говорящего порождает интенцию довербального уровня, которую в процессе общения и текстообразования вербализируют разноуровневые единицы языка; коммуникативная интенция определена как лингвистическая категория, которая представляет единство психоментального пространства языковой личности и синтаксических конструкций – самых оптимальных репрезентантов интенциональных горизонтов человеческой коммуникации.

Ключевые слова: коммуникативная интенция, говорящий, речевая деятельность, психолингвистика, потребность, мотив, намерение, мысль, интенциональность, высказывание, языковые единицы, процесс общения.

Svitlana Shabat-Savka. Communicative intention and the theory of speech activity: psycholinguistic format.

Communicative intention is considered in the context of anthropo-oriented theory of speech activity and characterized by such psychological concepts as need, motive, intent and thought; a terminological of intention and intentionality is highlighted; it is stated that the speaker's need-motivational sphere generates intentions on the preverbal level, verbalized through the language units of different levels; communicative intention is defined as a linguistic category which is integral both to the linguistic identity and syntactic constructions, the best representantives of intention space of human communication.

Key words: communicative intention, speaker, speech activity, psycholinguistics, need, motive, intent, thought, intentionality, utterance, linguistic units, the process of communication.

Осердя сучасної лінгвістичної науки формують когнітивні, комунікативні й дискурсивні парадигми, що детермінують розгляд мовних явищ у тісній взаємодії з людиною, з її психоментальною та мовленнєвою діяльністю. У цьому ракурсі лінгвістика, а комунікативна зокрема, не може претендувати на вичерпність та аргументованість висновків, залишаючись у своєму, суто лінгвістичному, просторі. Актуальність комплексного студіювання комунікативної інтенції як невід'ємного компонента повсякденної мовленнєвої діяльності і текстової комунікації зумовлює вивчення її концептуальних засад, спираючись на концепції, представлені в різноманітних галузях гуманітарного знання.

Поняття інтенції є ключовим практично для всіх антропозорієнтованих дисциплін – філософії, психології, літературознавства, культурології, політології, адже воно має безпосередній стосунок до свідомості та інтелекту людини, до її цільових настанов та мисленнєвих процесів, до мовця як основного суб'єкта комунікації. Його витлумачують як осмислений чи інтуїтивний намір адресанта, що визначає внутрішню програму мовлення і спосіб її втілення [1, с. 116]; як різновид бажання: бажання мовця щось розказати, попросити, запитати [10, с. 74]. Складність вивчення інтенції зумовлена тим, що в ній гармонійно поєднано такі вузлові поняття комунікативного процесу, як світ (об'єктивна дійсність, довкілля), висловлення (найоптимальніший засіб вербалізації мовленнєвого наміру) і мовець (автор, носій різноманітних інтенційних станів). Аналіз нерозривного взаємозв'язку психічних, мисленнєвих і мовних процесів дає змогу витлумачувати комунікативну інтенцію як лінгвістичну універсальну категорію, що має план змісту та план мовної реалізації.

Широке використання терміна „комунікативна інтенція” в практиці мовознавчих студій уможливило занесення його до базових понять сучасної лінгвістики і забезпечує релевантне входження до термінологічного апарату теорії мовленнєвої діяльності – психолінгвістичної концепції, що репрезентує якісно новий підхід до витлумачення процесів людського спілкування, до чинників, що впливають на продукування та перебіг інтеракції. Ця теорія розвиває антропоцентричні наукові студії, оскільки пов’язана з адресантом та адресатом, із мотивацією мовленнєвої активності комунікантів, з експлікацією їхніх інтенцій та потреб.

Основні теоретичні підвалини теорії мовленнєвої діяльності були розроблені в працях відомих психолінгвістів – Л. Виготського, Т. Дрідзе, М. Жинкіна, О. Залевської, І. Зимньої, Т. Ковалевської, К. Левіна, О. Леонтьєва, О. Лурії, С. Рубінштейна та ін., однак і досі потребують глибшого аналізу й залишаються актуальними питання, пов’язані з породженням мовлення, з дослідженням невербальних складників комунікації та міжкультурного спілкування, з визначенням комплексних категорійних величин, що детермінують процес спілкування і текстотворення.

Мета статті – проаналізувати комунікативну інтенцію як лінгвістичну категорію, що увиразнює взаємодію психічних і мовних механізмів, визначити кореляцію термінопонять „інтенція” і „потреба”, „мотив”, „намір”, „думка”, „інтенційність” для того, аби з’ясувати психолінгвістичний характер комунікативної інтенції та її місце в теорії мовленнєвої діяльності.

У психолінгвістиці мовленнєву діяльність розглядають як особливий вид діяльності, спрямований на формування думки (предмета мовленнєвої діяльності), позаяк „сама думка народжується не з іншої думки, а з мотивувальної сфери свідомості, яка охоплює наші потяги та потреби, наші інтереси й спонукання, наші афекти та емоції” [2, с. 139]. Іншими словами, за думкою стоїть мотив, те, ради чого ми говоримо. Рух від задуму до вербального втілення, на думку Л. Виготського, – це перетворення особистісного змісту в загальноприйнятне значення. Перехід від внутрішнього до зовнішнього мовлення є складною динамічною трансформацією – перетворенням предикативного та ідіоматичного мовлення в синтаксично розчленоване і зрозуміле для інших [2, с. 353].

Вивченню мовленнєвої діяльності присвячено праці Л. Щерби, у яких окреслено такі її аспекти: *мовні системи* – словники та граматики, створені на підставі всіх актів мовлення й розуміння; *мовний матеріал* як сукупність всього вимовленого та сприйнятого; *мовленнєву діяльність* як самі процеси говоріння й розуміння [18, с. 364]. Подібно до інших видів діяльності, зокрема економічної, трудової, мовленнєва діяльність так само є психологічно організованою системою, яку характеризують, з одного боку, предметний мотив та цілеспрямованість, з іншого – вона складається з кількох послідовних фаз (орієнтування, планування, реалізація плану, контроль) [7, с. 33]. Отже, мовленнєва діяльність – усвідомлена й цілеспрямована, соціально регламентована активність мовця, автора того чи того висловлення.

Мовленнєву діяльність витлумачують як феномен мовлення. С. Рубінштейн стверджував, що мовлення – це діяльність спілкування, мова в дії, форма існування свідомості (думок, почуттів, переживань), що слугує засобом спілкування з іншою людиною, форма реалізації мислення [12, с. 382]. Такий термінообшир покриває поняття „інтенційність”, що його у вітчизняній психології, зокрема в працях учених Вюрцбурзької школи, використовують зі значенням „внутрішня спрямованість на певну ціль” [11, с. 158]. Інтенційність передбачає наявність зв’язку між свідомістю суб’єкта і предметом як частиною світу, що дає підстави деяким дослідникам стверджувати, що це поняття не лінгвістичне, радше – психологічне, філософське. Проте в аспекті „намір – зміст, що передається, – дискурс (текст), у якому втілюється”, воно заторкує власне лінгвістичні аспекти [1, с. 116]. Ми витлумачуємо інтенційність як суб’єктивну спрямованість свідомості на дію, як психічну скерованість суб’єкта на об’єкти довкілля, що відображає глибокий ментальний процес і має стосунок до мовця, його інтелекту та когніції.

Треба зауважити, що терміни „інтенційність – інтенція” перебувають у стосунку: абстрактне – конкретне, статичне – динамічне. Адже **інтенційність** – це властивість усіх психічних феноменів, що характеризує людське мислення чи будь-яку цілеспрямовану (не тільки розумову) діяльність, визначальна характеристика свідомості, а не властивість мовних знаків чи символів. Інтенція має конкретний вияв (когнітивно-ментальний, комунікативно-модальний, дискурсивно-жанровий), що спроектований на чітко окреслену мовленнєву діяльність: спитати, спонукати, розповісти,

задекларувати повагу, похвалити, і слугує тією ланкою, що пов'язує людину й мову: людина – це діяч, мова – це зброя, а інтенція об'єднує їх у мовленнєву діяльність [10, с. 74]. Призначення комунікативної інтенції – інформувати, впливати на адресата, запитувати інформацію чи спонукати до дії, регулювати комунікативні та соціальні взаємодії комунікантів, адже інтенційний компонент формується як стратегічний задум до реалізації висловлення.

У теорії мовленнєвої діяльності **інтенцію** розглядають поряд із такими поняттями, як: потреба, мотив, намір, думка. Зокрема, **потреба** – це певний динамічний активний стан особистості, пов'язаний із появою того чи того дефіциту в її нормальній життєдіяльності, як соціальної, так і біологічної, і спрямований на його усунення [4, с. 9]. К. Левін, відомий німецький та американський психолог ХХ ст., визначає потребу як динамічний стан (активність), що з'являється в процесі реалізації якого-небудь наміру або дії людини. Дослідник поділяє потреби на істинні (стійкі) та квазіпотреби (ситуативні, соціально зумовлені). Квазіпотреба (**інтенція**) – соціально зумовлена потреба, яка виникає в момент мовлення і детермінує людську поведінку [6].

На думку О. Леонтєва, „потреба сама по собі, як внутрішня умова діяльності суб'єкта, це лише *негативний стан*, стан нужди, нестатку”; свою позитивну характеристику вона одержує за умови зустрічі з об'єктом („реалізатором”) свого „опредметнення” [8, с. 5]. Через потреби здійснюється регулювання поведінки особистості, визначається спрямованість мислення, емоцій, почуттів та волі людини. Потреба може реалізуватися тільки в діяльності.

У процесі мовленнєвої діяльності мовець реалізує цілі та завдання, задовольняє свою мотиваційно-потребову базу, що слугує важливим чинником перебігу інтеракції. Потреба – джерело активності людини. Вітчизняний психолог Л. Орбан-Лембрик серед основних потреб людини виділяє: біологічні (потреби в їжі, повітрі); матеріальні (потреби в одязі, житлі і т.д.); соціальні (потреби в предметно-суспільній діяльності, в усвідомленні особистістю свого місця в суспільстві); духовні (потреба в пізнавальній, моральній та іншій інформації), зазначаючи, що мотивація є сукупністю причин психологічного характеру, які пояснюють поведінку і вчинки людини, їх початок, спрямованість та активність [9, с. 133]. Як бачимо, дослідниця представляє систему мотивів чи потреб, що скеровані особистістю на налагодження контакту з іншими людьми та на самореалізацію. І. Джидар'ян визначає й естетичні потреби, пов'язані з процесом засвоєння особистістю духовних цінностей, оволодіння їхнім суспільним змістом [4, с. 10].

Для людини однією з визначальних є **потреба спілкування**, що відображає найбагатший світ особистості, її пошуки, прагнення та бажання отримати певну інформацію чи поділитися нею з іншими, налагодити контакти, вплинути на співрозмовника своїм мовленням. Практична діяльність мовця породжує взаємозумовлені потреби – *потреби мислення* і *потреби спілкування*, що породжують мову, увиразнюють її національну специфіку, комунікативну спроможність.

Мотиваційно-потребова сфера індивіда – складне інтегральне психологічне утворення, спрямоване на експлікацію потреби людини в соціальних контактах та в спілкуванні. У мовленнєвому акті комунікативна інтенція виступає предметом комунікативно-пізнавальної потреби. З одного боку, процес спілкування – це потреба в нових враженнях, почуттях, знаннях, а з іншого – бажання адресанта поділитися з адресатом власними переживаннями та думками. Соціальна потреба спілкування породжує певну мовленнєву діяльність, якою керують мотиви і яка обов'язково детермінована телеологічною настановою. Активно взаємодіючи зі світом, з іншими людьми, мовна особистість прагне досягти взаєморозуміння, налагодити контакт, самореалізуватися. Мотив слугує важливою ланкою у процесі генерації висловлення, у безпосередній експлікації комунікативних інтенцій, стійкою особистісною властивістю, що „вбирає в себе потреби, наміри щось зробити, а також спонуку до цього” [9, с. 133]. Зрештою, мотив прогнозує появу інтенції й детермінує вербальну чи невербальну поведінку особистості.

У психолінгвістичних концепціях **мотив** визначають як першу ланку, поштовх до здійснення мовленнєвого акту, „подальше формування інтенції як превербального когнітивно осмисленого наміру мовленнєвої діяльності, що впливає на формування думки (когнітивної структури майбутнього висловлення) і подальшої внутрішньої програми зовнішнього мовлення”, тобто, як наголошує О. Селіванова, з урахуванням мотиву і породженої ним інтенції думка перетворюється на внутрішнє слово й через певні етапи вербалізації та семантизації – на зовнішнє слово [13, с. 480].

Мотив породжує інтенцію і відповідає певній потребі суб'єкта, а будь-яка модель породження мовлення повинна містити: етап мотивації, етап задуму (програми, плану) висловлення, етап здійснення задуму (реалізація плану), етап зіставлення реалізації задуму із самим задумом. Етап мотивації дуже тісно пов'язаний із процесами вербалізації комунікативної інтенції і якраз передбачає, „по-перше, говорити чи не говорити, по-друге, якщо говорити, то яку форму буде мати висловлення (ствердження, питання, наказ і т.д.), по-третє, якщо ми вибрали форму, якими засобами скористатися для її вираження в реченні, що виділити логічним наголосом” [7, с. 133]. Отож у поняття мотивації входять усі види спонукань, мотиви, потреби, зацікавлення, прагнення, цілі, захоплення. Утім, і комунікативний задум, і комунікативний мотив, і його розгортання (синтаксування) реалізується у висловленні „завдяки самій потребі мовців спілкуватися, тобто потребі передати певну інформацію співрозмовникові у певній ситуації спілкування” [3, с. 260]. За нашими спостереженнями, висловлення – це найрелевантніший синтаксичний засіб вербалізації інтенції, що охоплює не тільки граматичні та змістові явища, а й психологічні, адже до аналізу залучено цілісний процес мовленнєвої взаємодії, людські емоції, почуття та бажання.

Деякі дослідники вирізняють етапи породження висловлення і виокремлюють мотив, думку (мовленнєву інтенцію), внутрішнє слово (внутрішнє програмування), лексичне розгортання, граматичне конструювання, змістову структуру, глибинні синтаксичні структури, поверхневі синтаксичні структури, зовнішнє мовлення [16, с. 42]. Як бачимо, шлях від думки до мови „починається з мотиву й загального задуму, проходить через стадію внутрішнього мовлення, яке спирається на схеми семантичного запису з її потенційними зв'язками, породжує формування глибинно-синтаксичної структури, а потім розгортається в зовнішнє мовлення, яке спирається на поверхнево-синтаксичну структуру” [1, с. 38].

Щодо термінологічної диференціації „інтенції” та „наміру”, то ще в „Граматиці руської мови” С. Смаль-Стоцького і Ф. Гартнера, у якій здійснено майже сучасний поділ речень за змістом (у сучасній термінології – за „комунікативною настановою” або „метою висловлювання”), зазначалося: „Як говоримо, то звичайно робимо се з *наміром* [виділення наше. – С. Ш.-С.], аби комусь другому висказати те, що гадаємо або думаємо, т. зн. свою гадку або думку” [14, с. 104]. Власне, терміни „інтенція” і „намір” можна вважати синонімічними. **Намір** – свідоме рішення, яке виконує функцію спонукання і планування поведінки чи діяльності людини, означає внутрішню підготовку для виконання певної дії і пов'язаний із свідомим вибором дій для досягнення мети. Інтенція – синтез двох складників: з одного боку, це афективний складник, мотиваційно-потребова сфера мовної особистості (намір), вплив безпосередньої потреби на породження мовленнєвої діяльності, з іншого – інтелектуальний складник, за допомогою якого людина усвідомлює й вибирає адекватні мовні засоби, що дають їй змогу досягнути задоволення певної потреби.

На думку І. Зимньої, предметом мовленнєвої діяльності є **думка** як форма відображення предметів і явищ реальної дійсності, що втілюється у висловленнях (текстах) [5, с. 145]. Власне, це та сама думка, що є обов'язковим атрибутом речення й акцентується в багатьох його дефініціях. Так, український мовознавець К. Шульжук визначає речення як мінімальну комунікативну одиницю, оформлену за законами певної мови, як відносно завершену одиницю спілкування та вираження думки [17, с. 44].

Як зазначає Н. Формановська, інтенція – певний психічний стан людини, що перебуває поряд із такими явищами, як емоція, бажання, оцінка, ставлення до дійсності, до змісту повідомлення, до адресата. Психічний світ відображений у мові як у „лексемах (номінативний аспект, таких лексем близько тисячі), так і в повідомленнях адресатові (висловлення, дискурс) – комунікативний аспект” [15, с. 29]. Однак комунікативна інтенція – це не тільки потреба висловитися, бажання чи прагнення мовця щось запитати або сказати, а усвідомлений намір вербалізувати цей інтенційний обшир комунікації за допомогою мовних засобів. Таке розуміння у виразноє категорійний статус комунікативної інтенції. План змісту (широкий спектр різноманітних потреб і намірів мовця) та план форми (безмежний світ мови, мовних ресурсів) – важливі складники поняттєвої категорії, якою і є, на наше переконання, комунікативна інтенція.

Цілком логічно О. Селіванова визначає інтенцію як керівну силу у сфері свідомості й мислення людини, що впливає на пропозиційний компонент внутрішньої програми мовлення, вибір стилю, спосіб здійснення програми переведення її у вербальну форму [13, с. 203], тобто

стиль, форма реалізації авторського задуму, увесь стратегічно-тактичний комплекс мовленнєвої діяльності перебувають у безпосередній залежності від інтенції мовця.

Безперечно, інтенція – важливий складник психічного стану людини, але тільки за допомогою граматичних, дискурсивно-жанрових ресурсів мови вона експлікується, стає доступною для інших суб'єктів процесу комунікації. Наприклад, *інтенцію розповідності* – бажання мовця констатувати екзистенцію людського буття, репрезентувати інтелектуальний досвід вербалізують розповідні висловлення (*У краю червоної рути, відкритий столітнім вітрам, вознісся на березі Пруту науки української храм* (Б. Мельничук); *Живу. Люблю, І вірю. І надіюсь. І в'ються дні, мов лози виноградні. Живу. Люблю. І все на світі смію! Усе, що здатне дарувати радість* (Т. Севернюк); *інтенцію запиту*, скеровану на з'ясування певної інформації чи на її уточнення, реалізують питальні конструкції (*– Мамо! Чия то дівчина приходила до нас вчора позичати возню?* (І. Нечуй-Левицький); *– Де ж це ваш Василь? – Василь? Деся ходить* (Є. Гуцало); *– Так чому ж ти мене не любиш? – Я? Тебе? Не люблю?* (Б. Лепкий).

Дискурсивно-жанрові вияви категорії інтенції пов'язані з функціонально-стильовою диференціацією мовлення, комунікативними реєстрами (діалогічним чи монологічним), напр.: *– Тобі приємно, коли я тебе проводжу? – Дуже* (Ю. Мушкетик); *– А що, газдику, йдете сьогодні до кобіти? – А чого би не йшов?* (М. Матіос); *Ще кілька років тому він дивувався, коли його батько міг розмовляти з нивою або лісом, з сонцем у небі чи колоском у руці. А тепер ось таке непомітно прийшло і до сина. Чи роки приносять це людині, чи з роками гострішим стає відчуття живого в німій природі?* (М. Стельмах); з доміантними інтенціями того чи того дискурсу (поетичного чи прозового, конфесійного, наукового), пор.: *Червона молодість півоній. Яка краса! Яке сп'яніння!* (Б.-І. Антонич); *Мій Господи, красою доброти й розради торкнись мого пораненого серця* (М. Івасюк); *Щодо функціональної ролі, то всі розділові знаки поділяють на дві групи: розподільні (крапка, знак питання, знак оклику, кома, тире, двокрапка, три крапки) і видільні (дві коми, дві дужки, два тире, лапки)* (М. Вінтонів).

Розглядаючи текст як втілення комунікативної інтенції, ширше – авторського задуму, як ієрархію змістових блоків (предикацій), не можна оминати таких психологічних компонентів, як: потреба, мотив, інтенція, мета, адже у тексті (висловленні) втілено „весь психологічний зміст діяльності – її предмет, засоби, спосіб, а також особливості мовця як суб'єкта цієї діяльності – його ціннісні орієнтації, мотивація, індивідуально-психологічні характеристики, тип нервової системи, емоційність, особливості інтелекту, відношення до ситуації і партнера спілкування та багато інших умов спілкування” [5, с. 145 – 146].

Отже, у працях вітчизняних та зарубіжних учених утверджено визначальну роль інтенції в життєдіяльності кожної особистості, оскільки це важлива мовознавча субстанція, що детермінує та організовує багатовекторний процес людського спілкування. У теорії мовленнєвої діяльності, що має психологічне підґрунтя, інтенцію витлумачено як вияв соціальної потреби – потреби спілкуватися, однак мовні засоби увиразнюють її лінгвістичний категорійний статус.

Мотиваційно-потребова сфера мовної особистості породжує інтенцію довербального рівня, яку в процесі „переливання думки в слово” матеріалізують синтаксичні конструкції – засоби втілення інтенцій вищого порядку – комунікативних. Іншими словами, комунікативна інтенція – це вияв бажання, сформований на основі певних цілей і мотивів, для реалізації яких мовець – суб'єкт інтенції – робить певні кроки, використовує адекватні мовленнєві засоби. Висловлення слугує найрелевантнішим засобом відображення цілісного змісту мовленнєвої діяльності, індивідуальних особливостей мовця та адресата, їхніх ціннісних орієнтацій і мотивацій, що зумовлюють початок інтеракції та впливають на її перебіг. Такий психолінгвістичний формат потрактування комунікативної інтенції пояснює її основну роль у мовленнєвій та мисленнєвій діяльності мовної особистості, в організації багатовекторного процесу людського спілкування.

Література

1. Бацевич Ф. С. Основи комунікативної лінгвістики : [підручник] / Ф. С. Бацевич. – К. : „Академія”, 2004. – 344 с.
2. Выготский Л. С. Собр. соч. : в 6 т. / Л. С. Выготский. – М. : Педагогика, 1982. – Т. 2 : Проблемы общей психологии. – 504 с.

3. Гуйванюк Н. В. Комунікативно-модальний спектр змістової структури речень з частками / Н. В. Гуйванюк // Мовні і концептуальні картини світу. – К. : КНУ ім. Т. Шевченка, 2009. – Вип. 26. – Ч. 1. – С. 260 – 267.
4. Джидарьян И. А. Эстетическая потребность / И. А. Джидарьян. – М. : Наука, 1976. – 192 с.
5. Зимняя И. А. Психология текста как продукта речевой деятельности / И. А. Зимняя // Сборник научных трудов МГПИИЯ им. М. Тореца. – М., 1987. – Вып. 284 : Язык как коммуникативная деятельность человека. – С. 143 – 149.
6. Левин К. Динамическая психология [Электронный ресурс] / Курт Левин. – М. : Смысл, 2001. – 570 с. – Режим доступа : http://www.koob.ru/lewin_kurt/dinamicheskaya_psihologiya.
7. Леонтьев А. А. Психолингвистические единицы и порождение речевого высказывания / А. А. Леонтьев. – М. : Наука, 1969. – 308 с.
8. Леонтьев А. Н. Потребности, мотивы и эмоции : [конспект лекций] / А. Н. Леонтьев. – М. : Изд-во Московского университета, 1971. – 40 с.
9. Орбан-Лембрик Л. Е. Соціальна психологія : [підручник] : у 2 кн. / Л. Е. Орбан-Лембрик. – К. : Либідь, 2004. – Кн. 1 : Соціальна психологія особистості і спілкування. – 576 с.
10. Почепцов О. Г. Основы прагматического описания предложения / О. Г. Почепцов. – К. : Вища школа, 1986. – 116 с.
11. Психологічна енциклопедія / [автор-упорядник О. С. Степанов]. – К. : Академвидав, 2006. – 424 с.
12. Рубинштейн С. Л. Основы общей психологии / С. Л. Рубинштейн. – СПб. : Питер. Ком, 1999. – 720 с.
13. Селіванова О. О. Лінгвістична енциклопедія / О. О. Селіванова. – Полтава : Довкілля-К, 2010. – 844 с.
14. Смаль-Стоцький С. Граматика руської мови / С. Смаль-Стоцький, Ф. Гартнер. – Відень, 1914. – 202 с.
15. Формановская Н. И. Речевое общение : коммуникативно-прагматический подход / Н. И. Формановская. – М. : Русский язык, 2002. – 216 с.
16. Шахнарович А. М. Человеческий фактор в языке : язык и порождение речи / А. М. Шахнарович, Е. С. Кубрякова. – М. : Наука, 1991. – 240 с.
17. Шульжук К. Ф. Синтаксис української мови : [підручник] / К. Ф. Шульжук. – К. : Академія, 2004. – 408 с.
18. Щерба Л. В. Языковая система и речевая деятельность / Л. В. Щерба. – Л. : Наука, 1974. – 428 с.